

Osobnost v zrcadle vědomí

Dalibor Špok¹

Tento text doplňuje příslušnou kapitolu z knihy Pozvání do psychologie osobnosti prof. Smékala, kterou považujte pro studium za primární.

Historie pojmu a terminologie

František Krejší napsal v roce 1902 ve své učebnici Základy psychologie: “Podstatný znak jevů duševních, »bezprostřední uvědomění«, je pojem naprosto jednoduchý. Následkem toho jest nedefinovatelný.“ A i když nyní píšeme letopočet o stovku vyšší, k obecně přijímané definici vědomí, pojmu, který hrál mimořádnou roli už u samotného vzniku psychologie jako vědeckého oboru², jsme se nijak významně nepřiblížili. Pochopitelně, není to způsobeno pouze dlouhým obdobím nezájmu o tento konstrukt, které bylo vyvoláno behavioristickou revolucí počátkem 20. století a částečně i nově přijatým informačním paradigmatickým poznáním kognitivní psychologie v druhé polovině minulého století, ale i samotnou mnohoznačností pojmu vědomí a jeho užívání v různých oblastech jazyka a metaforách vědy.

Tak se filozof může ptát, zda je *vědomí* součástí světa objektů, jeho protipólem či produktem, neurofyziolog hovořit o souvislosti určitých mozkových struktur s *vědomím*, lékař prohlásit, že pacient ztratil *vědomí* nebo má zastřené *vědomí*, politik nebo historik hovořit o *vědomí* křivdy vůči sousednímu národu, etnolog zkoumat strukturu národního *vědomí* Čechů, psychoanalytik vnímat lidskou mysl jako rozdělenou na nevědomí, předvědomí a *vědomí* a my si v této souvislosti musíme *uvědomit*, že všichni z výše uvedených tímto pojmem nemyslí totéž.

Jako první je třeba rozlišit tři základní významy, kterých může koncept vědomí nabírat: (1) Bezprostřední uvědomění, které se též může nazývat *fenomenálním vědomím* (*phenomenal consciousness*). Každý z nás je majitelem, subjektem a pozorovatelem svého

vlastního proudu vědomí. Vše to, co v něm zakoušíme právě v tomto okamžiku, co se mění a za malou chvíli uvolňuje místo jinému obsahu, je naším bezprostředním uvědoměním, (fenomenálním) vědomím. (2) Vědomí jako konstrukt, který z pohledu „třetí“ osoby popisuje tento fakt bezprostředního uvědomění a zakoušení – tak v tomto smyslu můžeme myslet vědomím metaforický prostor, kam se vynořují a odkud mizí určité obsahy, nebo jako strukturu, která řídí, vybírá a rozhoduje o chování daného jedince nebo takto můžeme užívat pojem vědomí ve smyslu medicínském (ztratit, nabýt

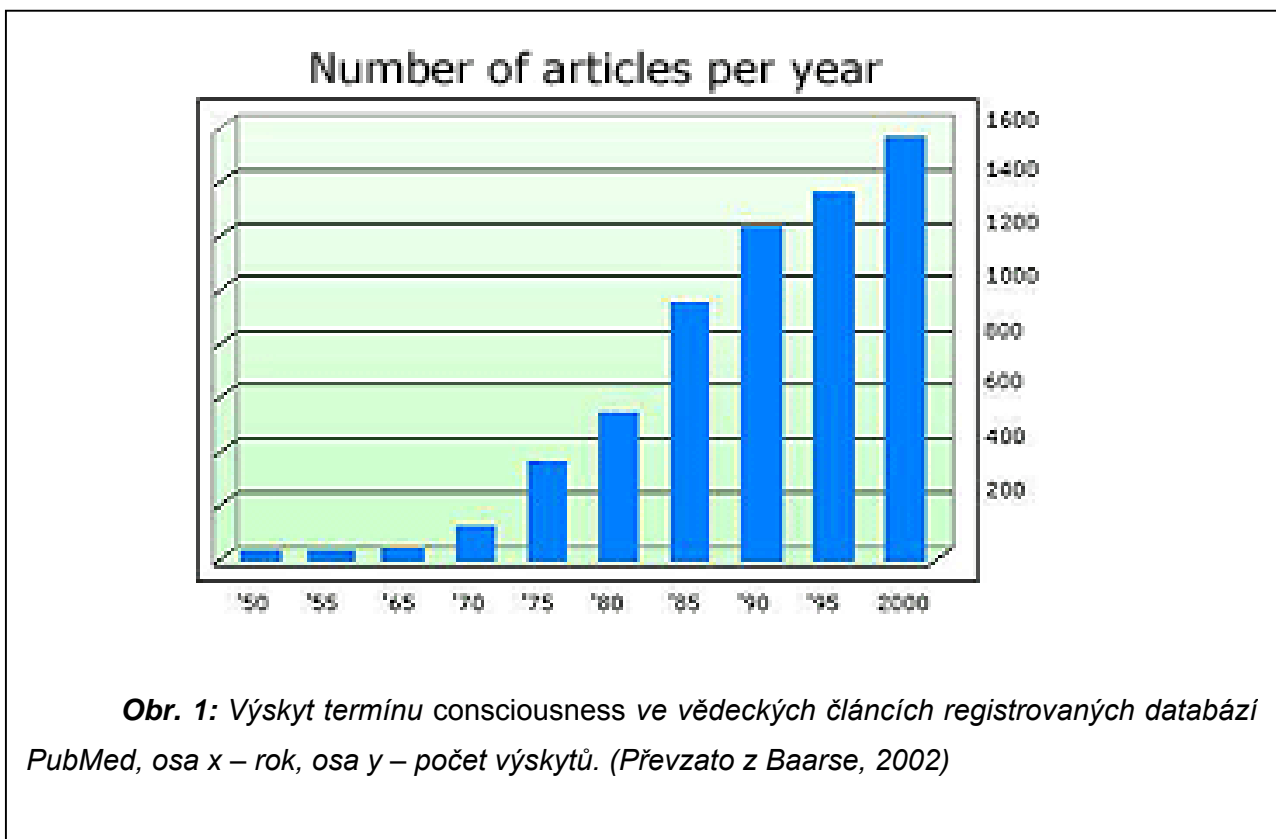
---

¹ e-mail: spok@fss.muni.cz

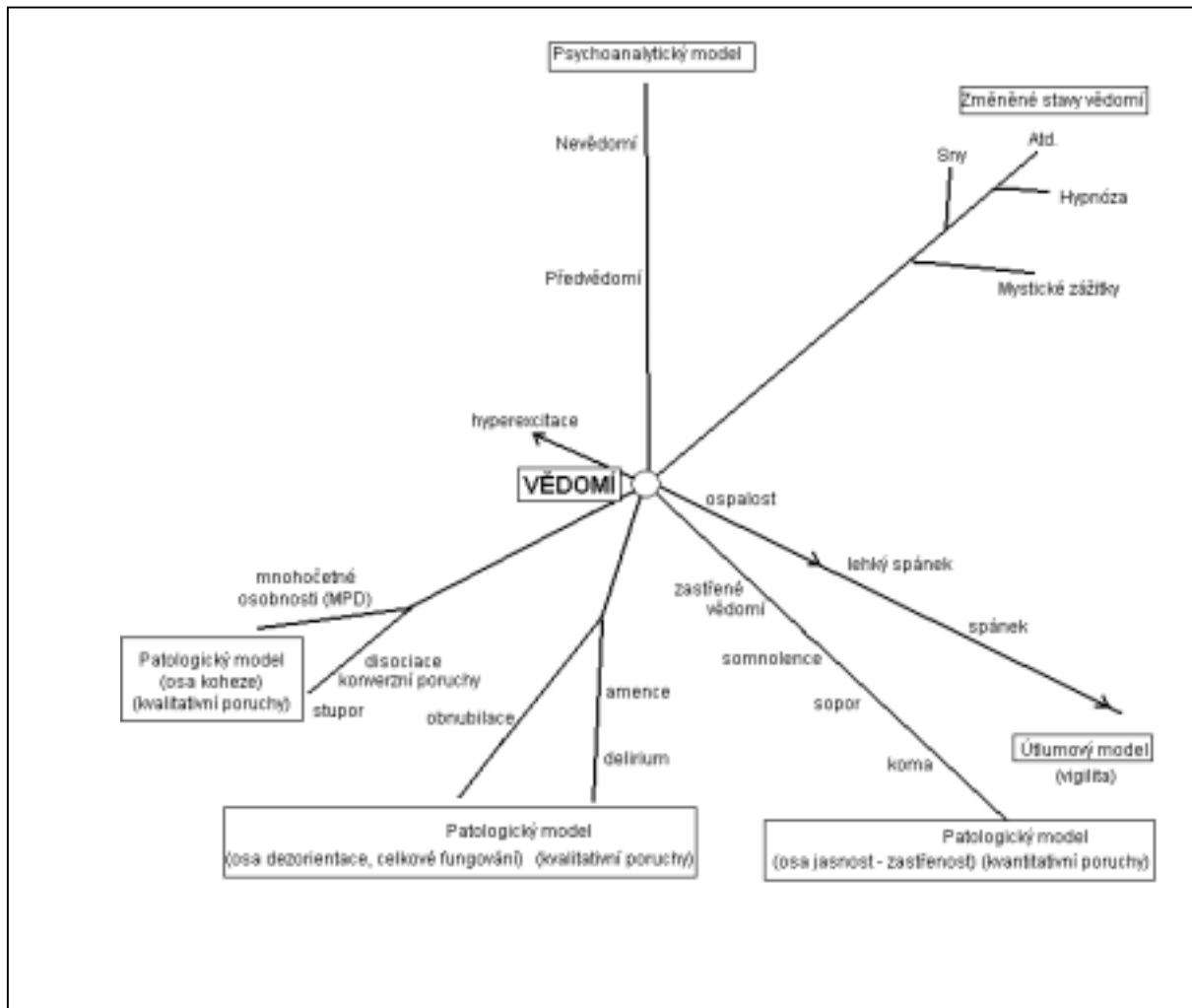
² Wilhelm Wundt, který díky tomu, že založil v Lipsku roku 1879 Psychologický institut, bývá označován za zakladatele vědecké psychologie, stanovil jako cíl pro tento svůj nově vznikající institut zkoumání *vědomí* metodou vědecké introspekce (Velmans, 1996)

vědomí). Možností je spousta. (3) Vědomí jako znalost, jako disponování určitým obsahem, nikoli nutně aktuálně vědomým. Prohlásím-li, že si *uvědomuji*, jak je těžké získat v některých regionech práci, nemyslím tím, že zrovna *nyní* si všechny příčiny, souvislosti, vlastní zkušenosti či představy s tímto jevem související uvědomuji, ale prostě to, že jimi *disponuji*, že si je mohu vybavit, tedy přivést do vědomí, bude-li to nutné, např. zeptáte-li se mě, proč se tak domnívám. Podobně mohu zdůvodnit fakt, že jezdím na kole, nikoli autem, tvrzením, že si *uvědomuji* dopad automobilismu na životní prostředí, aniž však tím mám na mysli, že kdykoli nasedám na kolo, prožívám myšlenky, obrazy apod., které se tohoto dopadu týkají. Mám je tedy pouze vhodně k dispozici, ovlivňují mé vědomé obsahy a rozhodnutí, i když nemusí být vždy vědomé.

Od 80. a 90. let minulého (dvacátého) století roste zájem vědců o pojem vědomí geometrickou řadou. Stále soupající výskyt pojmu „*consciousness*“ (anglicky *vědomí*) v převážně medicínských časopisech demonstruje např. Baars (září, 2002) v následujícím grafu, který zachycuje frekvenci zmiňovaného pojmu v článcích, registrovaných databázi PubMed:

Zastavíme-li se ještě chvíli u terminologického rozlišení možných významů, kterých pojem vědomí nabývá v psychologii, pak nám může pomoci následující náčrt (obr.2). Zjistíme, že pojmu vědomí můžeme užívat např. v psychoanalytickém smyslu – ve Freudově topografickém modelu lidské psychiky, nebo jako pojmu, který popisuje stav optimální vigily, jako pojmu implicitně vymezujícího normalitu v kontrastu k různým patologickým fenoménům apod. Pochopitelně se jedná pouze o určité ilustrativní zachycení mnohovýznamovosti pojmu, které rozhodně neaspiruje na vyčerpávající úplnost, každý by jistě mohl doplnit další specifické významy či akcenty.

Obr. 2 - Nejčastější vymezení konstruktů vědomí protiklady, patologickými a rozdílnými formami

Fenomenální vědomí a behavioristické paradigma

Při popisu osobnosti můžeme, zpravidla uměle a pouze pro didaktické účely, rozdělit používané metody na tzv. objektivní, které se též nazývají pohledem 3. osoby (*third-person methodologies*), a subjektivní, introspektivní, fenomenologické metody 1. osoby (*first-person methodologies*). Pojmenováním „první“ a „třetí“ osoby se míní v prvním případě samotný zakusitel daného prožitku, tak jak o tomto fenoménu, který introspektivně eviduje, vypovídá; ve druhém případě pak pohled výzkumníka, pozorovatele zkoumané osoby, kterému jsou přístupné její vnější projevy – chování, příp. fyziologické doprovody sledovaného chování. Hranice mezi oběma „metodologiemi“ je dosti nejasná a není nutné se jí zde podrobně zabývat: pro úvahu však uvedme následující příklad – ačkoli např. měření srdeční frekvence v závislosti na prezentovaném podnětu můžeme zařadit jednoznačně mezi metodologie třetí osoby, daleko větší nesnáze budeme mít se zařazením dotazníku – jedné z primárních metod užívaných v psychologii osobnosti.

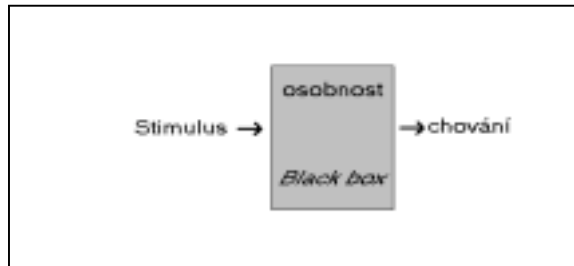
Co je to dotazník? Je to soubor podnětů (otázek), na něž očekáváme odpověď, která nám svou specifičností odhalí příslušnost respondenta k té či oné skupině, typu či osobnostnímu rysu? Jedná-li se o introverta, odpoví na otázku „Chodíte rád do společnosti?“ spíše záporně, půjde-li o extraverta, dostaneme spíše pozitivní odpověď. To by bylo správné vysvětlení, byli-li bychom zastánci čistých přístupů třetí osoby. Ale pokud bychom chtěli tento striktní přístup udržet, pak bychom – stejně striktně – nemohli definovat introverzi či extraverci jinak než jako souhrn odpovědí na dané otázky dotazníku. Mohli bychom tedy formulovat: „introverze je vlastnost vyskytující se u osoby nechodící ráda do společnosti“ či vyloženě školsky „introverze je když někdo nemá rád společnost“? Rozhodně nikoli. Neboť, chceme-li být striktně „objektivní“, dopustili jsme se nemístného zjednodušení: to, že nám osoba odpověděla na danou otázku záporně, ještě neznamená, že do společnosti skutečně ráda nechodí. Důvodů tohoto rozporu můžeme každý vymyslet mnoho: osoba neporozuměla otázce, osoba definuje pojem „společnost“ jinak než autor dotazníku, potažmo autor definice introverze, osoba schválně odpověděla na otázku tímto způsobem, i když do společnosti ráda chodí, osoba neumí číst, osoba spěchá. Jediná čistě operační definice introverze by tedy byla: „Introverze je vlastnost vyskytující se u osoby, která odpověděla na otázku/otázky dotazníku tímto způsobem...“. A osobnost (osobnostní vlastnosti) bychom nemohli definovat jinak než jako souhrn specifických odpovědí na položky dotazníku. To nás ale k pochopení determinant, procesů, vývoje, struktury a prožitků osobnosti člověka příliš nepřiblíží, nebo ano?

Předcházející úvaha je poněkud demagogická a příliš radikalizovala rozpor mezi přístupy první a třetí osoby. To, co respondent dělá, zodpovídá-li na výše uvedenou otázku, má jistě také mohutnou vnitřní dimenzi – on nebo ona čte, chápe, přemýšlí, vzpomíná, srovnává, imaginuje, rozvažuje varianty, uvědomuje si důvod testování, rozhoduje se a odpovídá. Všechno to jsou procesy, o něž se zajímají přístupy první osoby. Ovšem nikoli v klasickém smyslu kognitivní psychologie, která se snaží uvedené procesy modelovat, popisovat, „metaforizovat“ opět z pohledu hypotetického nezávislého pozorovatele stojící vně těchto procesů (podává tak např. teorii rozlišení znaku, model krátkodobé paměti, strategie rozhodování apod.), ale prostou otázkou: Jaké to je, tyto jevy zažívat? Co prožíváte, když čtete? Co je ve vašem vědomí? Co si uvědomujete? Jak se tento proud mění? Odpovědět na tyto otázky je pochopitelně mimořádně nesnadné, třeba jen z toho důvodu, že samotné uvědomění se radikálně mění už pouhým záměrem pozorovat toto uvědomění. Staří alchymisté znali zásadu: při výrobě kamene mudrců nemyslet na černého psa. Náš úkol by mohl znít obdobně a jeho splnění bude nezvládnutelné: Zkuste se introspektivně pozorovat, jak *nemyslíte* (tj. *neuvědomujete si, nemáte ve vědomí*) na černého psa.

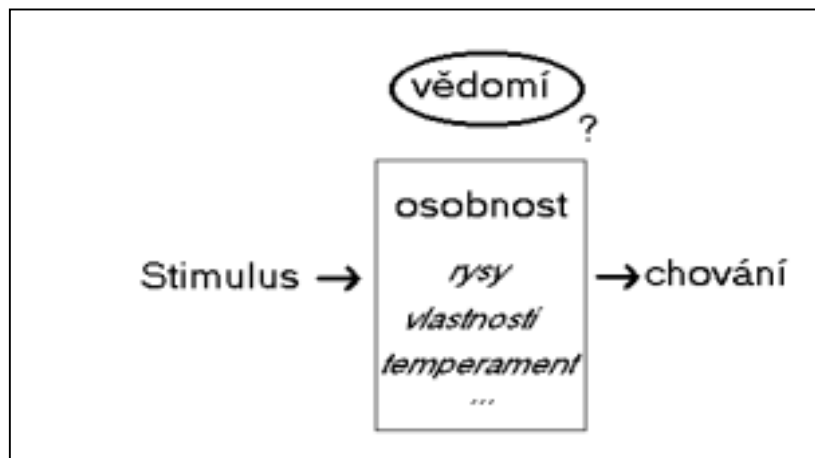
To je jedna z kritik, která je proti introspekci vedená od samého začátku vědecké psychologie. Na druhou stranu zastánci introspekce tvrdí, že naprostá většina dat, která v psychologii osobnosti používáme, je jistým způsobem introspektivně získaná – při odpovědi na položku dotazníku respondent nepopisuje nic jiného než své uvědomění, a ani metody, snažící se zkoumat vliv nevědomých procesů v osobnosti – např. projektivní testy - se bez introspekce neobejdou. Zkoumaná osoba by nám pak nemohla sdělit, předložíme-li ji klasickou inkoustovou skvrnu Rorschachova testu, „co by to mohlo být“, kdyby introspektivně nezapátrala po vynořující se imaginativní asociaci. To, co učinil s introspekci behaviorismus, je její schování za objektivisticky znějící termíny jako je „řečové

chování“, „odpověď na položku dotazníku“, „verbální reakce“ apod., namítají zastánci introspektivních přístupů.

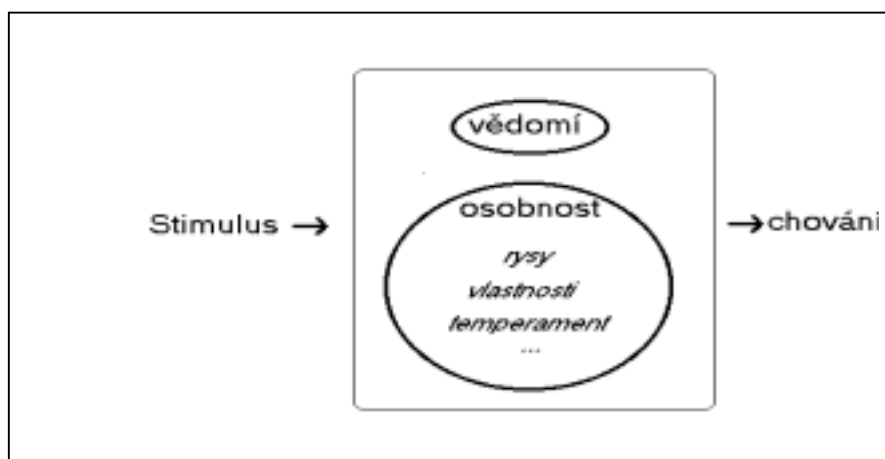
Co by snad mělo být již nyní jasné, je potřeba propojovat oba uvedené přístupy, chceme-li osobnost popsat skutečně komplexně, ze všech nabízejících se úhlů pohledu. Z klasického behavioristického modelu (obr. 3), který se stále v mnohém uplatňuje v psychologii osobnosti (obr. 4), se pak snažit včlenit pojem a fenomén vědomí do našich teorií. Takové úspěšné včlenění můžeme vidět např. u Carla Rogerse, Alberta Bandury, George Kellyho a dalších.

Obr. 3: Behavioristický model černé shránky

Obr. 4: Behavioristický pohled v psychologii osobnosti

Obr. 5: Integrace přístupů první a třetí osoby v psychologii osobnosti

Zkuste se například zamyslet nad možným propojením mezi pohledy třetí a první osoby. Každý z nás má představu, co je to extraverte či společenskost. Víme jak ji popsat, nejlépe v pojmech pozorovatele této osoby. Jak ale bude vypadat a jak se bude lišit od osoby opačně orientované (introvertované) vnitřně zakoušené pole vědomí takové společenské osoby? Jaké obsahy v něm budou častěji, v čem budou jiné? Budou to např., v porovnání s introvertovanou osobou, častěji obsahy – myšlenky, fantazie – zabývající se druhými lidmi? Můžeme prohlásit na základě introspektivních výpovědí, že extravertovaná osoba má tendenci věnovat více pozornosti dějům okolo sebe? Ale co když introvert tyto děje sleduje stejně pečlivě a věnuje jim stejně pozornosti, jen do nich nemá potřebu zasahovat...? To je příklad otázek, které si můžeme klást. Jak se liší fenomenální uvědomění psychicky labilní a stabilní osobnosti (mám zde na mysli Eysenckovu dimenzi neuroticismu)? Jak se fenomenologicky projeví větší otevřenost ke zkušenosti (jedna z dimenzí populárního Big Five)? Jakým způsobem se liší prožívání člověka, který rád vyhledává vzrušení a změnu (*sensation-seeker*) od jeho opaku (*sensation-avoider*)?

Pochopitelně, že introspektivním přístupům jde o mnohem více, než jen o popsání toho, co na jiné úrovni již beztak říkají dotazníky (můžeme překládat velmi lacině, využijeme-li příklad s dotazníkem na introverzi-extraverzi, uvedený výše – pokud osoba ráda chodí do společnosti, pak v jejím vědomí je bezesporu chuť a záměr do společnosti jít...). Jde nejen o korelování introspektivně vnímaného obsahu s již předem vytvořenými osobnostními vlastnostmi typu extraverte-introverze. Jde především o sledování a analyzování komplexních prožitků, izolování jednotlivých obsahů a sledování/konstruování hypotetických procesů mysli, kterých jsme svědky či které nás přiblíží lepšímu pochopení osobnosti. Z toho důvodu je také nutné upozornit na rozdíl mezi obsahem a procesem z fenomenologického, introspektivního pohledu.

Obsah a proces

V psychologii se jistě setkáme s mnoha odlišnými způsoby, jak definovat *obsah* a jak *proces*. Pro nás důležité bude následující vymezení, podstatné pro přístupy první osoby. Fenomenologicky, introspektivně evidovaný *obsah* je to, co je aktuálně obsahem uvědomění. V mém případě je to teď např. bílá plocha dokumentu na monitoru, přibývající písmenka, tak jak píšu tento text, a uvědomění si toho, jak se nazývá font, který užívám. A nyní už je zase uvědomění jiné, *obsahy* mého uvědomění se změnilo, v kontinuu, které slavný William James nazval *proudem vědomí*; my bychom mohli užít pojmu *proud obsahů vědomí*. Ne všechny aspekty obsahu vědomí jsou verbalizovatelné, ne všechny sdílitelné. Zkuste například popsat od narození nevidomé osobě, jak vypadá červená barva.

Na základě své předchozí zkušenosti s vlastním obsahy, složitých procesů abstrakce, ale též na základě kulturního ovlivnění a toho, co víme o již vytvořených psychologických teoriích, mohou tyto obsahy na základě jistých kritérií *kategorizovat*. Možností kategorizací je velmi mnoho, od klasického rozdělení na myšlenky, pocity, fantazie, záměry... po Wundtovy elementární počítky a pocity, z nichž

se podle něj všechny ostatní obsahy skládají. Příklad důkladnější fenomenologické analýzy uvádím pro zájemce dále.

Díky znalosti svých vědomých obsahů a na základě jejich kategorizací mohu formulovat *procesy*, které vysvětlí dynamiku mizejících, vynořujících se a měnících se *obsahů*. Mohu tak vnímat pojem *proces* v několika významových rovinách, neboť způsobů vysvětlení uvedené dynamiky je jistě velmi mnoho. Mohu tak chápat jako *proces* to, čeho je zakoušený obsah výsledkem – tak mohu popisovat *proces vzpomnutí si* jako hypotetický mechanismus který z (hypotetického) paměťového skladu přivede do vědomí jistý obsah; obdobně mohu popisovat *proces pozornosti*, která (na základě mnoha dalších, neuvědomovaných *procesů*) vybere z mnoha možností pouze jeden určitý obsah, který si v současnosti v ostrosti uvědomuji; podobně pak *proces percepce*, *proces rozpoznání znaku* apod. Vidíme, že takto chápaný proces má velmi blízko ke klasickým kognitivním procesům popisovaným kognitivní psychologií. Soulad mezi těmito modely a introspektivně vnímaným obsahem, resp. výsledky modelovaných procesů tyto kognitivistické konstrukty validizuje obdobně jako třeba neuropsychologie či neurovědy.

Je nutné si však uvědomit jistou lingvistickou neobratnost – většina takto postulovaných procesů je *neuvědomovaných*, pouze malou část si uvědomím (např. výsledek procesu pozornostní selekce, nikoli již způsob, kterým pozornost zvolí danou položku). Problémem je, postulujeme-li jako synonymum pro uvedený typ procesu pojem *vědomý proces*. Ten by totiž měl být – z definice a zůstaneme-li poněkud purističtí – uvědomován celý. Jeho příkladem (začneme-li se však pohybovat na jiné významové rovině pojmu *proces*, než o které jsme dosud mluvili) může být například uvědomění si postupné změny emoce z mírně negativní do pozitivní, dozvíme-li se novou, radostnou informaci. Tuto změnu též doprovázejí nejrůznější myšlenky, fantazie, tělesné pocity atd. Celému souboru uvedených vědomých obsahů, které jsou sjednoceny daným kontextem (radostná novina) a které současně dokáží pozorovat, mohu dát název *proces*. Běžně se tohoto významu slova *proces* (ve smyslu posunu, změny obsahů bez nutnosti či záměru tento posun vysvětlit nějakým interpretačním mechanismem) užívá např. v psychoterapii. Tento uvedený význam pojmu *proces* tak může být – na rozdíl od výše uvedeného – čistě deskriptivní, nikoli explanativní. Jiným typem procesů jsou procesy motivace, procesy volní a další, které psychologie osobnosti popisuje. Uvedené dělení jistě není jediné možné a význam pojmů *obsah* a *proces* se neustále přelévá. Uvedené rozlišení je nutné, provádíme-li introspektivní analýzu. Nikdy totiž nemůžeme přímo sledovat proces. Primárním obsahem naší zkušenosti jsou vždy *obsahy* (uvědomění samé), *proces* je až druhotnou zkušeností, ať přímo zakoušenou (v případě vědomého procesu „radostná novina“ – viz výše) či hypoteticky předpokládanou (*proces* rozkódování písmene). Zkuste se sami zamyslet, co si představujete pod uvedenými pojmy či co jste o nich četli v literatuře. O procesech vědomí důležitých pro psychologii osobnosti se např. dozvíte z učebního textu – Pozvání do psychologie osobnosti. Podobně se v této učebnici a dalších textech můžete setkat s podstatnými rozbory relevantních obsahů vědomí a jejich kategorizací – jedná se např. o vědomí času, vědomí místa (tak jak se obé ontogeneticky vyvíjí u dítěte), vědomí Já apod.

Příklad introspektivní analýzy vědomí

Na závěr této eseje uvádím pro zájemce slíbený příklad důkladné introspektivní analýzy vědomých obsahů, kterou představil Shallice (1988):

(1a) Vědomí se vždy mění, ale je kontinuální, má figuru a pozadí (1b), primárním strukturujícím činitelem je pozornost (2), jejíž jedna forma je reflexivní vědomí. V je limitováno kapacitně (3). Dalšími vlastnostmi fenomenologického vědomí jsou: (4a) (takřka všechny) prožitky mají určitý obsah, jsou intencionální, (4b) obsahy jsou objekty mentálních operací, (5) percepční obsahy mají vlastnosti jako barvu, tvar, pozici apod. (v případě vizuální percepce), mnoho informací není v této souvislosti uvědomováno (např. binokulární disparita). (6) Chování prožíváme jako patřící do jedné ze tří kvalitativně odlišných kategorií: neuvědomované, volní, ideomotorické, (6a) uvědomované akce doprovází uvědomění rozhodnutí (*awareness of determination*, související s Achovou determinující tendencí) (6b) a fenomenologicky pocitovné mezery (slepého místa) – (*phenomenological gap*) mezi *záměrem* vykonat akci a jejím *vykonáním*. (7) Pokud zkoumáme myšlenkové procesy, pak se uvědomění týká těch vyšších procesů, které se podílejí na volbě a posuzování nebo které následují po nečekaném neúspěchu v dosažení cíle. Uvědomovány jsou některé rutinní kognitivní operace (jako mentální aritmetika), na druhou stranu ty operace, které předcházejí vstupu určitých obsahů do vědomí („*coming-to-mind*“), uvědomovány nejsou. (8a) U používání jazyka jsme si v pochopení i produkci obecně vědomí smyslu sdělení, (8b) při řečové produkci si však často nejsme vědomi vyjadřovaných myšlenek, *dokud* je řečově nevyjádříme. (9a) U paměti je experienciální kvalita vzpomínaných *událostí* (tedy obsahu epizodické paměti) odlišná než u vybavení *významu* nebo *totožnosti* objektu (tedy obsahu sémantické paměti). (9b) Většinou platí, že na co vzpomínáme, toho jsme si byli vědomi. (10) Dalšími kvalitami prožívání jsou pocity a emoce, (11) záměry (intence), (12) fenomény směřující a řídící myšlenkové procesy (tip-of-the-tongue, pocity správnosti (Jamesův *okraj* vědomí) nebo stavy váhání při rozhodování, (13) obrazy, (14) sny a fenomény změněných stavů vědomí.

Jinou významnou charakterizaci vědomí podává již v roce 1892 William James. Díky genialitě Jamesově a jeho eklektickému přístupu, v němž introspekce hrála stěžejní roli, však zůstává tato analýza stále živá a nepřekonaná. James (1892) postuluje následující čtyři stěžejní vlastnosti fenomenálního vědomí, resp. *proudu vědomí* (*stream of consciousness*), jak jej nazývá:

- a. Každý stav je součástí *osobního* vědomí
- b. Tyto stavy se *mění*.
- c. Toto osobní vědomí je nepřetžitě, *kontinuální*.
- d. *Vybírá* objekt svého zájmu a potlačuje ostatní.

ad a) K subjektivitě vědomí – pro charakterizaci vědomí je důležitější, než že existuje vědomý obsah, fakt, že je to *můj* obsah. Že jej prožívám jako patřící mně, jako sledovaný mnou, jako řízený mnou v mém vlastním subjektivním světě, do nějž nemá nikdo jiný obdobným způsobem přístup.

ad b) Všechny stavy vědomí se neustále mění. Zásadně neexistují dva identické, totožné obsahy vědomí, vždy se jedná o nový obsah vědomí. Ten může mít sice stejný předmět (stejný intencionální objekt) – můžeme například vnímat týž předmět, jako před chvílí; nebude se však jednat to tentýž vjem předmětu, bude se jednat o nový vjem téhož předmětu.

ad c) (1) Pokud dojde k časovému přerušení (např. spánek), navazující stav vědomí je spojený s předchozím, patří témuž self a je prožíván jako prokročování pomyslného kontinua, které bylo spánkem přerušeno.

(2) Změny v momentech vědomí nejsou nikdy absolutně náhlé a nekontinuální – vždy jsou vnímány v kontextu (kontinuu) předchozích zážitků. Tak např. James upozorňuje na to, že nikdy nevnímám samotný *hrom*, uslyším-li jej. Spíše vnímám „burácení hromu na pozadí předchozího ticha a kontrastující s ním“.

Závěr

Vědomí je mimořádně zajímavý a ve své blízkosti stále neznámý fenomén, filozofický, vědecký a psychologický pojem a dosti nepoddajný objekt zkoumání. Přesto stojí za úsilí snažit se jej blíže poznat. Jedná se totiž o jev, který je každému z nás mimořádně blízký, který si s sebou, ať chceme nebo nechceme (a přiznejme si, že většinou chceme) neseme celý život. To si uvědomuje nejen současná psychologie, ale také nesčetné další vědecké disciplíny, filozofie, kosmologie nejrůznějších kultur, a rozličné teoretické i praktické směry terapie nebo spirituality, které se snaží vědomí nejen blíže poznat, ale také měnit. Psychologie osobnosti bývá až příliš často vnímána jako oblast, která má zkoumat pouze, v čem se lidé liší a jak tyto odlišnosti vhodně nazvat, popsat a vysvětlit, místo aby podávala komplexní biologicko-psychologicko-sociální obraz fungování osobnosti člověka pomocí metafor a konstruktů, jež užívá a jež má za úkol formulovat. Je-li toto chápáno jako její prvotní úkol, pak se bez pojmu vědomí neobejde. To je snad zjevné.

Myslíte-li si přesto, že tomu tak není, potom nezoufejte – nejste sami. Slavný britský psycholog Stuart Sutherland tvrdil: „Vědomí je fascinující, ale prchavý jev; je nemožné určit, čím je, co dělá ani proč vzniklo. Nebylo o něm napsáno nic, co by stálo za čtení“ (1989, cit. Crick, 1997). Pokud se však domníváte, že psychologie osobnosti nemá být pouze bezduchým vyplňováním dotazníků a rozpuštěním toho, co má ještě nějakou teoretickou či praktickou užitečnost, v roztoku matematicko-statistických metod (přiznejme si, že se jedná o roztok pro nás většinou neznámého složení, o jehož vhodnosti však nejsou často přesvědčeni ani odborníci – „chemici“) ve snaze faktorovat či nalézt *alespoň* korelaci, která nás jistě radikálně přiblíží pochopení osobnosti, pak našemu uchu bude možná lépe znít výrok Anthonyho Marcela: „Psychologie bez vědomí, bez fenomenálního prožívání či osobní, soukromé hladiny, může být biologií nebo kybernetikou, ale není to psychologie“³ (1988, s. 121, přel. D.Š.).

---

³ orig. „Psychology without consciousness, without phenomenal experience or the personal level, may be biology or cybernetics, but it is not psychology“

Literatura:

BAARS, BERNARD J. (září, 2002). Recovering consciousness: A timeline. *Science and Consciousness Review*, vyhledáno 15. 10. 2003 na <http://www.sci-con.org/news/articles/20020904.html>.

SUTHERLAND, [NORMAN] STUART (1989). *[Macmillan] dictionary of psychology*. [London, New York : Macmillan.] / Cit. podle Francis Crick: *Věda hledá duši: Překvapivá domněnka*. Praha: Mladá fronta, 1997.

MARCEL, ANTHONY (1988). Phenomenal experience and functionalism. In Anthony Marcel & Edoardo Bisiach (eds.): *Consciousness in Contemporary Science*. Oxford: Clarendon Press.

JAMES, WILLIAM (1892). *The stream of consciousness*. (1. vyd. in Psychology, Chapter XI., Cleveland & New York: World), [20.10.2001], <http://psychclassics.yorku.ca/James/jimmy11.htm>

KREJČÍ, FRANTIŠEK (1902). *Základy psychologie [1. díl]*. Praha: Dědictví Komenského.

SHALLICE, TIM (1988). Information-processing models of consciousness: possibilities and problems. In Anthony Marcel & Edoardo Bisiach (eds.): *Consciousness in Contemporary Science*. Oxford: Clarendon Press.

VELMANS, MAX (1996): An introduction to the science of consciousness. In Max Velmans (ed.): *The science of consciousness: Psychological, neuropsychological and clinical reviews*. London and New York: Routledge.